

NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRÂHİM PAŞA'NIN KÜLLİYELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE COMPLEXES OF NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PASHA

Erkan ATAK*

Öz

Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa Osmanlı tarihinde iz bırakmış devlet adamlarından birisidir. Osmanlı tarihinde sonraları “Lâle Devri” olarak adlandırılan dönemde Sultan III. Ahmet ile beraber uyguladığı bir takım ıslahatlar ve ortaya koyduğu yenilikler sonraki yıllarda gerçekleştirilecek köklü ıslahatların temelini teşkil etmiştir. İbrâhim Paşa'nın önderliğinde girilen imar faaliyetleri, başkent İstanbul'un çehresini belirli ölçüde değiştirmiş ve kentin Haliç kıyıları ve boğazın iki yanında doğru genişlemesine katkı sağlamıştır. Vakfiyelerinden anlaşıldığı kadarıyla, İbrâhim Paşa İstanbul ve Nevşehir başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde farklı türden birçok yapı inşa ettirmiştir. İstanbul'daki hayır eserlerinin başında; Şehzadebaşı'nda yer alan, zevcesi Fatma Sultan ile birlikte inşa ettirdiği külliye gelmektedir. Nevşehir'e memleketini ihya çabalarının merkezini teşkil eden, dönemin en geniş kapsamlı külliyesini yaptırmıştır. Her iki külliyesi de yapılaş amaçları, inşa süreçleri, yerleşim düzenleri, içerdikleri yapılar ve baninin yapı üzerindeki etkisini göstermesi açısından Osmanlı sanatı içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İbrâhim Paşa'nın bu iki külliyesinde geleneksel üsluptan kopmadan yenilikçi bir tasarımın nasıl başarılı bir şekilde yapılabileceği görülmektedir. Külliyelerin düzenlerinde geçmiş kültürlerin kent dokularınının 18. yüzyıl Osmanlı şehrinde yansımalarını izlenebilmektedir. Paşanın hayırseverlik ve ilim hâmilîği bu imar faaliyetleriyle somutlaşmıştır. Damat İbrâhim Paşa kanlı bir isyan neticesinde öldürülmüştür. Yaşamı süresince gerçekleştirdiği ıslahatlar ve günümüze miras bıraktığı eserleriyle Osmanlı tarihi içinde önemli bir yer teşkil ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Lâle Devri, Damat İbrâhim Paşa, Nevşehir, Külliye, 18. yy*

Abstract

Damat İbrahim Pasha is one of the statesmen who left a mark in Ottoman history. In the “Tulip Age”, later in the Ottoman history, some reforms and innovations he implemented together with Sultan Ahmet III formed the basis of radical reforms to be realized in the following years. The development activities led by İbrahim Pasha have changed the face of the capital city, Istanbul, to a certain extent and contributed to the city's expansion on both sides of the Bosphorus and the golden horn. As it can be understood

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8977-8999> ♦ E-mail: erkanatak@sakarya.edu.tr

from the deed of trust of a pious foundation, İbrahim Pasha had many different structures built in various parts of Anatolia, especially in Istanbul and Nevşehir. Among his charitable works in Istanbul, the social complex in Şehzadebaşı, which he had built with his wife, Fatma Sultan, comes to the fore. He had the most comprehensive complex of the period built in Nevşehir, which was the centre of his efforts to revive his hometown.

The construction purposes of the social complexes built by Damat İbrahim Pasha in Şehzadebaşı and Nevşehir contain differences. The complex in Istanbul results from a reconstruction activity he carried out with his wife. Like the other social complexes of the period, it has a medium-sized establishment. It is more modest than the social complex that Ahmet III had built in Üsküdar for his mother. However, with its layout and innovative design, it is a development product that expresses the “Tulip Period”. İbrahim Pasha must have behaved somewhat modestly in the construction of the complex since he was both the new grand vizier and he abstained from undertaking a more grandiose construction activity than Sultan Ahmet III. The construction story of the complex in Nevşehir is entirely different. When İbrahim Pasha started to build this complex, he was a senior grand vizier. His influence increased within the Ottoman bureaucracy, and he became the closest name to Ahmet III. In addition, he spared no expense to reconstruct his country. Finally, the aforementioned social complex was built outside of Istanbul. This means that no situation will cause him to be compared with Ahmet III. When these three elements were combined, Damat İbrâhim Pasha realized the construction of a complex in his hometown, perhaps with features he wanted to do in Istanbul but could not.

For this reason, the construction activities that changed the face of the capital was conducted while at the same time an environment that allowed the development of the state in all areas and brought peace and prosperity to the country was necessary. İbrahim Pasha took specific measures in this direction. However, while these measures were taken, the entertainments and halva conversations of Sultan Ahmet III and the courtiers received a severe reaction from the public and prepared the inevitable end. All that remains from İbrahim Pasha, who was killed sadly due to the Patrona Halil Rebellion in 1730, are tangible products that help us understand the structure of the period.

Keywords: *Tulip Age, Damat İbrahim Pasha, Nevşehir, Architectural complex, 18th century*

Giriş

Damat İbrâhim Paşa, Osmanlı tarihinde sonraları “Lâle Devri”¹ olarak anılan dönemde; getirdiği yenilikler, ortaya koyduğu islahatlar ve imar faaliyetleriyle ön plana çıkmış devlet adamlarından birisidir. 18. yüzyılın başlangıç yılları Osmanlı mimarisinde nispeten farklı denemelerin gerçekleştirildiği bir döneme tekabül eder. Söz konusu gelişmelerin ilk denemeleri 17. yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkmaya başlar. Başkent merkezli bu üslubun hız kazanması ve yaygınlaşması ise Damat İbrâhim Paşa ile birlikte gerçekleşmiştir.

Niğde Sancağı kazalarından Ürgüp'e bağlı Muşkara Köyü'nde H.1073/M.1662'de dünyaya geldiği tahmin edilen İbrahim Paşa'nın babası İzdin Voyvodası Sipahi Ali Ağa, annesi Fatma Hanım'dır. İş bulmak maksadıyla İstanbul'da akrabalarının yanına giden İbrahim Paşa yirmili yaşlarının sonlarında girdiği sarayda farklı görevlerde bulunmuş ve sadrazam olduğu yıla kadar bürokraside tecrübe kazanmıştır.² Saraya girdiği ilk yıllardan itibaren III. Ahmet ile yakın ilişkiler kurmuş ve neticede damadı olmuştur. III. Ahmet ile birlikte başkent İstanbul'un farklı semtlerinde gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinin merkezinde köşk, kasır, çeşme, sebil yapımı ile çevre ve bahçe düzenlemeleri yer almaktadır. 1720-21 yıllarında Fransa'nın başkenti Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet seyahati dönüşünde gözlemlerinden oluşan bir raporu sultan ve sadrazama sunmuştur. Ahmet Refik dönemin cazibe merkezlerinden Sadâbâd'ın inşasını ve Kâğıthane Deresi çevresinde şekillenen mimari düzeni Fransız saraylarıyla ilişkilendirir. Bu yönde benzer görüşler de mevcuttur.³ İbrâhim Paşa'nın, İstanbul'daki inşa çabaları sadece Kâğıthane düzenlemeleri ve Sâdâbâd köşküyle sınırlı kalmamış İstanbul'un çeşitli semtlerinde cami, medrese, dârülhadis, hamam ve külliye gibi hayır eserleri de inşa et-

- 1 Lâle Devri isminin simgesi olan lâleden dolayı ilk önce Yahya Kemal Beyatlı tarafından önerildiği daha sonra Ahmet Refik Altınay'ın bu dönemi konu alan eseriyle “Lâle Devri” ismini yaygınlaştırdığı düşünülmektedir. Bkz. Öztuna, 1978, 289. Osmanlı mimarisinde Lâle Devri üslubunun tarih aralığı için farklı görüşler mevcuttur. Günümüz araştırmacılarının birçoğu Ahmet Refik'in kitabında vurguladığı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaret yıllarını Lâle Devri üslubunun sınırları olarak kabul ederler. Bununla birlikte Lâle Devri üslubunun III. Ahmet'in hükümdarlık yıllarıyla (1703-1730) ele alınması gerektiğini düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır. Bkz. Aslanapa, 2004, 2014. Ali Osman Uysal makalesinde bu görüşlere yer vermiş ve Lâle Devri üslubunun tarih aralığı için analizler yapıp önerilerde bulunmuştur. Uysal, Lâle Devri üslubunun başlangıcı için 17. yüzyılın ikinci yarısının irdelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bitişini ise 18. yüzyılın ortalarına götürebileceğimizi somut değerlendirmeler ışığında dile getirmektedir. Bkz. Uysal, 2021, 51-120. Lâle Devri'nin gerek siyasi gerekse sanat üslubu açısından çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilip sınırları üzerinde tekrar düşünmek gerekir.
- 2 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Altınay, 2005; Altınay, 2010,13-32; Aktepe, 1993, 441-443.; Aktepe, 1963,17-26; Süreyya,1996, 778-779; Uzunçarşılı, 1988,147-171.; Sakaoglu, 1994, 126-127.
- 3 bkz. Altınay, 2011, 29-31.; Eyice, 2002, 296.; Cezar, 1998, 47.; Batur, 1986,1041-1042. Bununla birlikte Doğan Kuban söz konusu gözde merkezlerde inşa edilen yapılarda Fransa'nın saray ve bahçe düzenlemelerinin yanı sıra Şah Abbas dönemi İsfahan mimarisinin izlerinin de görüldüğünü belirtir. Bkz. Kuban, 2007, 506.

tirmiştir. Damat İbrâhim Paşa'nın desteklediği yeniliklerden birisi matbaanın açılmasıdır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Sâid Efendi Fransız seyahati dönüşünde matbaa düşüncesini İbrâhim Müteferrika'ya iletmış ve sadrazamın desteğini aldıktan sonra ilk Türk matbaası faaliyete geçmiştir.⁴ Matbaanın açılması ve çeşitli türden kitapların basılması ilerleyen yıllarda Türk matbaalarının önünü açacak önemli bir gelişme olmuştur.⁵ Bu girişim ile birlikte kitap basımı hız kazanmış ve Osmanlı devletinde daha önce-leri cami, medrese ve tekkelerdeki kitap dolaplarında korunan kitaplar artık kütüphaneler içinde muhafaza edilmeye başlanmıştır. Aslında III. Ahmet'in matbaa öncesinde saraydaki kitapların muhafazası için Topkapı sarayında M.1719'da bir kütüphane yaptırdığı görülür.⁶ Sultanın ve devleti yönetenlerin genel eğilimi sonraki yıllarda devam edecektir. Her ne kadar matbaanın kurulmasıyla birlikte beklenen sayıda kitap basılmasa da bu bir başlangıç olacak ve gelecek yüzyılda sayıları artan kitaplarla birlikte kütüphane yapılarının da çoğalmaya başladığı görülecektir. Vakfiyeler ve günümüzdeki mevcut yapılar bu hayır eserlerinin fazlalığını göstermesi bakımından önemlidir.

Damat İbrahim Paşa'nın sadareti boyunca gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinin arasında Şehzadebaşı ve Nevşehir'de inşa ettirdiği külliyeler önemli bir yer tutmaktadır. Genel anlamda "çeşitli fonksiyonel yapı birimlerinin bir arada planlanıp inşa edildiği sosyal kuruluş" olarak tanımlanan külliyeler Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren inşa edilmişlerdir. Dini, kültürel, sosyal ve ticari alanlarda toplumun ihtiyaçlarına cevap veren külliyelerin devamlılığının sağlanması adına vakıflar kurulmuş ve vakfiyeler düzenlenmiştir. Osmanlı'nın erken dönem külliyesi Bursa ve Edirne'de yoğunlaşmıştır. Söz konusu külliyelerde belirli bir düzenden ziyade arazinin yapısına uygun yerleşim modellerinin uygulandığı görülmektedir. 16. yüzyılda külliye programları zenginleşmeye başlamış ve Mimar Sinan'ın yaptığı Şehir ve Menzil külliyesi yapılış amaçları doğrultusunda gerek mevcut yerleşimlere gerekse şenlenmesi istenilen bölgelere önemli katkılar sağlamıştır. Mimar Sinan sonrası Yeni Cami Külliyesi (M.1597-1663) ve Sultan Ahmet Külliyesi (M.1609-1617) klasik dönemin büyük ölçekli son külliyesi arasında yer alırlar. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise daha çok Köprülü sülalesi mensupları gibi Osmanlı bürokratlarının baniliğinde inşa edilen külliyelerde, medresenin merkeze alındığı yerleşim düzenleri uygulanmaya başlamıştır.⁷

4 Müteferrika matbaasında 1729-1742 yılları arasında 22 cilt halinde 17 kalem eser basılmıştır. Eserler hakkında bilgi için (isimleri, basım tarihleri, yazarları vb.) bkz. Beydilli, 2015a, 555-557. Ayrıca bkz. Altuntek, 1993, 193-196.

5 İlk Türk matbaasının (1727) Müteferrika'nın ölümüne kadar (1746) faaliyette olduğu görülür. Söz konusu matbaa 1747'de Rumeli kadınlarından İbrahim ve Ahmet efendiler tarafından yeniden canlandırılmak istense de kısa bir sürede kapanmıştır. Bunda basılan kitapların yeterince satılmamasının etkili olduğu görülür. Daha sonraki süreçte açılacak olan matbaalarda (Raşid Efendi Matbaası, Mühendishane Matbaası, Üsküdar Matbaası vb) benzer bir durum söz konusu olsa da 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul, Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde çok sayıda matbaa faaliyet gösterecektir. Bkz. Beydilli, 2015b, 552-577.

6 III. Ahmet Kütüphanesi'nin inşa ve onarım süreçleri, plan ve süsleme özellikleri hakkında bilgi için bkz. Uysal, 2019a, 331-376; Uysal, 2019b, 71-100.

7 Osmanlı külliye mimarisi hakkında detaylı bilgi için bk. Cantay, 2002; Cantay, 1999, 308-317.

1730 isyanında damatları ile birlikte öldürülen İbrâhim Paşa'nın her iki külliyesi de sadrazamlığı esnasında inşa edilmiştir. Külliyelerin inşa süreçleri, vakıf gelirleri ile mimar ve ustaları hakkındaki bilgiler dönemin üslûbunun gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'da bir şehirde ne şekilde geliştiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Özellikle Nevşehir'deki külliyesini, inşa edildiği şehir ile birlikte ele almak gerekir. Söz konusu külliye, küçük bir köyden o dönem için gelişmiş sayılabilecek bir şehir merkezine dönüş aşamalarının temelini teşkil etmektedir. Her iki külliye de, münferit çalışmalarda ele alınıp incelenmiştir.⁸ Aynı baninin himayesinde İstanbul ve Nevşehir'de inşa edilen külliyelerin hazırlık aşamalarından başlanarak inşa süreçleri, yerleşim şemaları, süsleme unsurları vb. yönlerden karşılaştırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Yukarıda ifade ettiğimiz unsurlar çalışmamızın ana gayesini oluşturmaktadır.

1.Şehzadebaşı Damat İbrâhim Paşa Külliyesi

1.1. Tarihçe

İstanbul'daki hayır eserlerinin başında; Şehzadebaşı'nda yer alan, zevcesi Fatma Sultan ile birlikte inşa ettirdiği külliye gelmektedir. Yapımına M.1720 yılında başlanılan külliye, yaklaşık 9 yılda bitirilmiştir. Bu külliyenin yanı sıra III. Ahmet adına köşk ve kasırlar yaptıran İbrahim Paşa, damatları Kethüda Mehmed Paşa ve Kaymak Mustafa Paşa'nın hayır eserlerinin tamiri ve giderleri için de vakfiyesinden belirli bir bütçe ayırmıştır. Damat İbrâhim Paşa kendi inşa faaliyetlerinin yanı sıra çevresindeki eserlerin bakımına da dikkat etmiştir.

Şehzadebaşı'nda yer alan külliye iki caddenin birleştiği köşeye konumlandırılmıştır. Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir avlu etrafına sıralanan binalardan müteşekkil külliyenin batı cephesi Şehzadebaşı (Direklerarası) Caddesi, kuzey cephesi ise Dede Efendi Caddesi'ne açılmaktadır (Çizim 1). Külliye'deki yapılardan; dârülhadis, mescid (dershane odası), kütüphane, çeşme, sebil ve hazîrenin inşası H.1132/M.1719-1720 tarihinde bitirilmiştir. Daha sonra külliye'ye gelir sağlamak amacıyla H.1141/M.1729 yılında Şehzadebaşı (Direklerarası) Caddesi boyunca karşılıklı olarak uzanan bir arasta eklenmiştir. Külliyenin, dönemin baş mimarı Kayserili Mehmet Ağa tarafından inşa edilmiş olması muhtemeldir.⁹

III. Ahmet, kızı ve damadı için Aydın sancağının Güzelhisar nahiyesindeki iki köy, Karlıeli'de bir köy, Paşa sancağının Manastır nahiyesinde araziler, Akdeniz adalarından Nakşe adasında tarla, bağ, bahçe ve çeşitli dükkân ve arazileri hibe etmiştir. Söz konusu gelirlerin bir kısmı, külliye çalışanlarının maaşları ve giderler için kullanılmış bir kısmı ise Mekke ve Medine'deki bazı vazifeliler ile birlikte İstanbul ve Rumeli'nin farklı yerlerindeki hayır eserlerine ayrılmıştır. İbrâhim Paşa'nın yetiştirdiği Eskisaray'ın Baltacılar odasını unutmuyup, buradaki çeşitli masraflar için vakfiyeden belirli bir miktar ayırması önemli bir ayrıntıdır. Bu husus, ileride de değineceğimiz üzere paşanın vefalı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

⁸ Kuyulu, 1982; Eyice, 1993, 444-445; Kuban, 1994, 548; Kuran, 1971, 239-268; Aktuğ, 1992.

⁹ Erdoğan, 1962, 17.

Vakfiyede, külliye birimlerinin bakımları ve çalışanları hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Dârülhadis'in, şeyhül-kurra'sına, yazıcı hocasına, okuyan talebelere, danışmenlere, ferâiz muallimine, mescid imamına, mesnevi okuyacak olana, kütüphane memurlarına ve mücellidine verilecek ücretler ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmış, bu birimlerin temizliği ve kandilleri için ayrılan ücretler tek tek sıralanmıştır. Kütüphanenin bakımına memur edilmiş kişilere ve çeşme ile sebilin işleyişini takip edecek olanlara yer verilmesi, Damat İbrâhim Paşa ve eşi Fatma Sultan'ın külliye içerisindeki her bir yapı ile ne derecede alâkadar olduklarını göstermektedir. Külliye için, Süleymaniye suyu ve kanallarının bakımı ile tamirine ayrıca önem verilmiş, bu hususta memurlar vazifelendirilmiştir¹⁰ Vakfiyedeki bu ayrıntılı bilgiler, dönemin sosyal yapısı ile birlikte değerlendirildiğinde daha fazla anlam kazanmaktadır.¹¹ Dârülhadis'in, bakımının yanı sıra çeşme, sebil ve kütüphane gibi dönemin revaçta yapıları ile de alakadar olunmuş ve işleyişlerinin sekteye uğramaması için gerekli önlemler alınmıştır.

Külliye bünyesindeki her bir yapının kitabesi Nedîm, Seyyid Vehbî, İlmî Ahmet Efendi, Arabzade Abdurrahman Efendi, Raşid ve Ta'ib gibi dönemin ünlü şairleri ve âlimleri tarafından kaleme alınmıştır. Mescid üzerinde İlmî Ahmet Efendi tarafından yazılan kitabedeki "Vezîrül ahdi İbrâhîmü mecden...Li tullâbil ulûmi benâ makâmen H.1132/M.1720" ibareleri bu mekânın bir dârülhadis olarak inşa edildiğini göstermektedir.¹² Damat İbrâhim Paşa'ya ait H.1141/M.1729 tarihli vakfiyede, külliye gelir getirmesi amacıyla sonradan ilave edilen arasta hakkında "külliye'nin dershanesi karşısında ve eski odalar tarafında bulunan 45 dükkân ile dershaneye muttasıl yeni yapılmış 37 dükkân..." şeklinde bilgilere yer verilmiştir.¹³ Ayrıca Nedîm divânında, arastayla ilgili tarih beytinde "Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmânın...Yapan bu çârsûyu cûd-ı İbrâhîm Pâşâ'dır H.1141/M.1729" ibareleri yazılıdır.¹⁴ Damat İbrâhim Paşa Külliyesi, oldukça gösterişli bir törenle açılmıştır. Külliye dâhilindeki dârülhadisin açılış dersi müderris Numan Paşa tarafından verilmiş, törene Kaymak Mustafa Paşa ve Yirmesekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin de aralarında bulunduğu çok sayıda davetli katılmıştır.¹⁵

1.2. Genel Yerleşim Düzeni

Damat İbrâhim Paşa Külliyesi'nde yapılar kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir avlunun etrafına muntazam yerleştirilmiştir. Sonradan eklenen arastanın ise ilk inşasında külliye'nin batısında, cadde boyunca uzanan karşılıklı dükkânlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Arastanın çok az bir bölümü günümüzde mevcuttur (Fotoğraf 1-2). Külliye, Dede Efendi Caddesi (kuzey) üzerinde yer alan sade bir kapıyla girilmektedir.

10 Aktepe, 1960, 149-160.

11 Kuban, 1994, 548.

12 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, 82.

13 Aktepe, 1960, 155-156.

14 Gölpinarlı, 1951, 198-199.

15 Râşid Mehmed Efendi, 2013, 1184.

Yuvarlak kemerli mermer kapı, iki tarafta uzanan pencereci duvarlar vasıtasıyla doğu ve batıdaki iki mekânla birleşmektedir. Külliye avlusunun kuzey cephesinde, giriş kapısının iki yanında simetrik olarak inşa edilmiş iki kare mekân bulunur. Bunlardan kuzeybatıdaki mescid (dershane mekânı), kuzeydoğuda olanı ise kütüphanedir. Her iki mekânın da iki cephesine aynalı tonozlu revaklar yerleştirilmiştir. Bu revaklar kapı önündeki üç bölümlü revakla birleştirilerek mekânlar arasında irtibat ve cephede süreklilik sağlanmıştır (Fotoğraf 3). Avlunun doğu, batı ve güney cephelerinde “U” şeklinde bir düzenle yerleştirilmiş öğrenci hücreleri; ortasında ise sekizgen bir şadırvan bulunur (Fotoğraf 4). Batı cephedeki hücrelerin düzeni, diğer cephelere göre farklılık arz etmektedir. Cephenin caddeye bakan tarafında bitişik vaziyette inşa edilmiş arasta dükkânlarından ötürü, bu kısımdaki mekânların daha dar tutulduğu ve önlerinde revaklara yer verilmediği görülür. Söz konusu mekânların, medrese hücreleri olmayıp, başka bir amaçla inşa edilmiş olabileceklerine dair görüşler mevcuttur.¹⁶ Avlunun içinde, öğrenci hücrelerine daha yakın konumda mermer malzemeli sekizgen şadırvan bulunmaktadır. Şadırvanın örtüsü ve zemini 1959-1966 yıllarında gerçekleştirilen onarımlarda yenilenmiştir.¹⁷ Külliye'nin kuzeybatı köşesinde, Şehzadebaşı Caddesi ile Dede Efendi Caddesi'nin kesiştiği köşeye bitişik vaziyette çeşme ve sebil yerleştirilmiştir. Sebilin güneyinde kuzey-güney doğrultulu uzanan ve arasta dükkânlarıyla birleşen hazîre bulunur. Hazîreye giriş avlu içerisindeki kapıyla sağlanmaktadır.

1.3. Mescid (Dershane Mekânı)

Külliye avlusunun kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. İlmî Ahmet Efendi tarafından yazılan kitabesine göre H.1132/M.1720 yılında bir dârülhadis olarak inşa edilmiştir. Târih-i Râşid'de “İbtidâ-i ders-i şerîf der-Dârü'l-hadis-i hazret-i sadria'zamî” bölümünde külliye'nin açılışını anlatılırken yapıdan Dârü'l-hadis olarak bahsedilir.¹⁸ Ayvansarâyî ise Hadikatü'l-Cevâmî'de yapıyı “Dârü'l-Hadis Mescidi denmekle ma'rûfdur. Mescid-i mezkûr Dârü'l-hadis dershânesidir” şeklinde tanımlar. Ayvansarâyî külliye'nin hazîresinden bahsederken H.1177/M.1763 yılında Sinek Mustafa Paşa tarafından mescid-i mezbûre müceddeden minare ve minber konulduğunu söylemektedir.¹⁹ Söz konusu bilgiler dârülhadisin sonradan yapılan eklemelerle mescide çevrildiğini göstermektedir.

Kare planlı mescid, tromplarla geçilen bir kubbeye örtülüdür. Mescidin beden duvarları, tuğla ve taş örgülü almaşık teknikte inşa edilmiştir. Doğu ve güney cephelerinde aynalı tonozlarla örtülü yedi sıra revak bulunmaktadır (Fotoğraf 5). Mescid zemininin avludan daha yüksek tutulmasından dolayı merdivenlerle çıkış sağlanmaktadır. Giriş

16 Eyice, 1993, 444.; Kuban, 1994, 548.

17 Canca, 1999, 78.

18 Râşid Mehmed Efendi, 2013, 1184.

19 “...Sadr-ı mezbûrun yeğeni Dâmâd Mustafâ Paşa dahi anda medfûndur ki, Sinek lâkabiyle ma'rûf idi. Hattâ rihetine Mâte'z-zübâbü 1177 (1763/1764) târih olmuşdur. Ve bunun fevtinde mescid-i mezbûre müceddeden minâre binâ ve minber vaz'ıyla kendi vakfından vazife ve kanâdil masrafı ta'yin olunmuşdur. Der kurb-ı Şehzâde Câmî'i.” Bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, 82.

kapısı, doğu cephesinin ortasında bulunur. Yuvarlak kemerli kapının iki yanında vazodan çıkan çiçek kompozisyonları bulunmaktadır. Taşa işlenmiş bu süslemelerde farklı formda vazolarda gül, yıldız çiçeği, lâle, karanfil gibi Lâle Devri'nin karakteristik çiçek motifleri yer almaktadır (Fotoğraf 6). Dış kısımdaki bu kompozisyonların benzerleri iç sövelerde de tekrarlanmıştır. İç mekân, cephelere simetrik yerleştirilmiş ikişer sıra pencereyle aydınlatılmıştır. Sivri kemerli, beşgen mihrabın alt kısmı sıvanarak orijinal dokusunu kaybetmiştir. Dilimli kavsaranın içi, kemerin iki yanındaki üçgen boşluklar ile taç kısmında, caminin diğer kısımlarındaki kalem işi süslemelere benzer kompozisyonlar yer almaktadır. Minaresi kuzeybatı köşede yer almaktadır. Vakfiyede belirtilen bilgilerden, 18. yüzyılın ortalarında eklendiği anlaşılan minare, yakın dönemlerde yenilenmiş olmalıdır.

1.4. Kütüphane

Külliyeye avlusunun kuzeydoğusunda yer almaktadır. Mescitle aynı ölçülerde ve simetrik bir düzenle yerleştirilmiş olan kütüphane, sultan imamı Aranzâde Abdurrahman Efendi tarafından kaleme alınan kitabesine göre H.1132/M.1720 yılında inşa edilmiştir.²⁰ Târîh-i Râşid'de "Sadriâ'zam hazretleri Şehzâde Câmî'-i Şerîfi civârında Eskiodalar karşusunda vâki' binâsına mübâşeret buyurdıkları Dârü'l-hadîs ve kitâb-hane temâm olmağla mâh-ı merkumun on beşinci günü..." şeklinde dârülhadîs ve kütüphanenin açılış törenine dair teferruatlı bilgilere yer verilmiştir.²¹ Damat İbrâhim Paşa'nın vakfiyesinde külliye'deki diğer birimlerin yanında kütüphanenin ihtiyaçları, malzemeleri ve onarımları için hizmetlilerin tahsis edildiği yazmaktadır. Her bir görevlinin yapacağı işlere ve alacağı maaşa dair bilgilere ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Nedîm Dîvânı'nda on dokuzluk bir beyitle, kütüphaneye hâfız-ı kütüb tayin edildiğini söylemektedir.²² Vakfiyede yer alan bilgiler ve Nedîm'in divanındaki kaside bu kütüphaneye verilen önemi göstermektedir.

Kare ölçülerdeki kütüphane içten tromp, dıştan sekizgen kasnak vasıtasıyla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür. Batı ve güney cephelerinde aynalı tonozlarla örtülü yedi sıra revak bulunmaktadır. Kütüphanenin zemininin avludan yüksek tutulmasından dolayı, merdivenlerle çıkış sağlanmaktadır. Kütüphanenin inşa malzemesi ve pencere düzeni simetriğindeki mescitle aynıdır.

1.5. Dârülhadîs

Külliyeye avlusunun güney, doğu ve batı cephelerini "U" şeklinde çevreleyen öğrenci hücreleri büyük oranda simetrik bir düzenle yerleştirilmiştir. Güney ve doğu koldaki kubbeli hücreler kare planlıdır ve önlerinde revaklar bulunur. "L" şeklinde bir düzenle, öğrenci hücrelerinin önüne konumlandırılan kubbeli revaklar batı cephesinde

20 Beytün makâmün li-İbrâhîme ihyâen ceyyiden...Vezîren li-sultânîl memâliki Ahmet. H.1132/M.1720. Bkz. Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, 2001, 82.

21 Râşid Mehmed Efendi, 2013, 1184.

22 Nedîm, "İhsan edip kerem buyurup himmet eyleyip...Lûtf etti bendesine kütâb-hâne hidmetin" dizeleriyle devam eden on dokuz beyitlik kasidede Damat İbrâhim Paşa'nın kütüphanesinden övgü dolu sözlerle bahseder. Bkz. Gölpınarlı, 1951, 141.

kesintiye uğramıştır. Bu cephenin düzeni diğer bölümlere göre farklılık arz etmektedir. Cepheye dik uzanan üç dikdörtgen mekân, aynalı tonozlarla örtülüdür. Mekânlar arasında bir de kubbeli eyvana yer verilmiştir. Külliye'nin Şehzadebaşı Caddesi'ne bakan tarafında uzanan arasta dükkânlarıyla aynı duvarı paylaşan avludaki bu mekânların işlevleri öğrenci hücrelerinden farklı olmalıdır. Bu bölümdeki eyvanlı düzenlemenin yazlık bir dershanenin parçası olduğu ya da müderris dairesine ait birimler olarak kullanıldığına dair görüşler mevcuttur.²³ Dârülhadis'in inşasından yaklaşık 9 yıl sonra eklendiği görülen arasta dükkânlarının inşası sırasında da böyle bir düzenlemeye gidilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Tuğla ve taş örgülü almaşık teknikle inşa edilen öğrenci hücrelerinin her birinde tuğla örgülü birer baca bulunmaktadır. Avlunun güneydoğu köşesinde dar bir koridorla geçilen üç helâ yer almaktadır.

Dârülhadis'in vakfiyesinde 13 hücresinin olduğu yazmaktadır. 18. ve 20. yüzyıllarda tanzim edilen defterlerde farklı rakamlar yer almakta olup bu bilgiler zaman içerisinde bir takım eklemelerin varlığına işaret etmektedir. Günümüzde ilk inşasında olan hücre sayısı mevcuttur. Dârülhadisteki ilk onarım kaydı M.1841 yılına aittir. İbrâhim Paşa'nın Acı Musluk'taki medresesiyle aynı zamanda yapılan tamirde harap olan duvarlar onarılmıştır.²⁴ Daha sonraki yıllarda da birkaç kez elden geçirilen yapıda günümüzde yenileme çalışmaları devam etmektedir.

1.6. Çeşme

Külliye'nin kuzeybatı köşesinde, iki caddenin birleştiği yerde, sebile bitişik olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 7). Çeşmenin inşa tarihini gösteren iki kitabe bulunur. Üstteki kitabeyi şair Râşid, alttakini Tâib kaleme almıştır. Çeşme kemerinin hemen üzerine dikdörtgen bir çerçeve içerisine yerleştirilen iki kıtalık kitabenin tarih beyiti şu şekildedir:²⁵ “Zebanı lülesi der teşneye tarih Raşit...Su iç bu çeşmei Damat İbrâhim Paşadan H.1133/M.1720”. Çeşme nişinin içinde, aya taşının hemen üstünde yer alan dört kıtalık kitabenin tarih beytinde ise “Zülâl-i birr-ü ihsânından İbrâhim Pâşânın...İçüb şâd eylen ervah-ı utaş-ı ehl-i imânı H.1133/M.1720” yazılıdır.²⁶ Kitabelerden, çeşmenin M.1720 yılında külliye'deki diğer yapılarla birlikte inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Tek cepheli, sivri kemerli çeşme klasik çeşme üslûbunda inşa edilmiştir. Ayna taşının alt kısmında kaş kemerli bir niş içerisinde mermer üzerine kabartma şeklinde işlenmiş lâle motiflerine yer verilmiştir. Kemerin iki yanında da benzer zarif lâleler tekrarlanır. Çeşmenin ayna taşı, günümüzde belirli oranda sokak seviyesinin altında kaldığı için kompozisyonun alt kısmındaki tasvirler görülmemektedir. Ancak dönemin diğer yapılarındaki gibi vazodan çıkan lâlelerin bu yapıda da tekrarlanmış olması muhtemeldir.

23 Eyice, 1993; 444.; Kuban, 1994, 548.

24 Kütükoğlu, 2000, 150-153.

25 Tanışık, 1943, 328.

26 Kitabenin tam metni için bkz. Egemen, 1993, 415-418.

1.7. Sebîl

Külliyenin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Doğudan çeşme, güneyden hazîreyle bitişiktir (Fotoğraf 7). Sebîlin inşa tarihi gösteren iki kitabe bulunmaktadır. Pencerelelerin hemen üzerindeki kitabe Seyyid Vehbî²⁷; üst taraftaki kitabe ise Reşîd tarafından kaleme alınmıştır. Kitabenin tarih beyiti şu şekildedir:²⁸ “Reşîda müjde idüb teşnegâne söyle târihin...Sebîl-i ayn-ı İbrâhîm Paşa’dır için sahhâ H.1132/M.1720”

Beş cepheli düzenlemesiyle hareketli bir görünüm sergileyen sebîl, döneminin simge yapılarından birisidir. Her bir cephede kaş kemerli, demir şebekeli pencereler bulunmaktadır. Baklava dilimli şebekelerin üst kısımlarında birer lâle motifine yer verilmiştir. Cepheler birbirinden mukarnas başlıklı sütunlarla ayrılmıştır. Pencerelelerin alt ve üst kısımlarında mermer süslemelere yer verilmiştir.

1.8. Hazîre

Külliyenin batı cephesinde, Şehzadebaşı Caddesi boyunca uzanmaktadır (Fotoğraf 8). Kuzeyinde sebîl, güneyinde dârülhadis odaları bulunur. Hazîre içerisinde Damat İbrâhîm Paşa, oğlu Damat Mehmed Paşa ve aynı soydan Küçük (Sinek) Mustafa Paşa’nın kabirlerinde yer aldığı mezarlar bulunmaktadır. Kanlı bir isyan neticesinde öldürülen Damat İbrâhîm Paşa’nın cesedi damatlarının cesetleriyle birlikte âsilere teslim edilmiştir. İstanbul sokaklarında çeşitli hakaretlerle dolaştırıldıktan sonra parçalanmış bir halde Bâb-ı Hümâyün kapısı önünde, III. Ahmet Çeşmesi civarına terk edilmiştir.²⁹ Cesedinden kalamı Şair Şakir Bey tarafından toplanarak külliye hazîresine getirilmiştir.³⁰ Süleymaniye civarındaki Nevruz Kadın Sıbyan Mektebi yanında ve Şemseddin Çelebi Türbesi karşısında bulunan kızı Hibetullah Hanım’ın konağına gömüldüğüne dair kayıtlar da mevcuttur.³¹ Hazîrede mezarı bulunan Sinek Mustafa Paşa’nın, H.1177/M.1763 yılında dârülhadise, minare ve minber eklediği Ayvansarâyî’nin verdiği bilgiler arasındadır.³² Hazîre içerisinde dönemin genel üslubunu yansıtan kompozisyonlara sahip mezar taşları bulunmaktadır. Çeşitli formda vazolardan çıkan lâleler, güller, goncagüller, üzüm salkımlarıyla çevrili serviler, Lâle Devri ve hemen sonrasındaki mermer işçiliğinin en güzel örnekleri arasında yer almaktadır (Fotoğraf 9).

1.9. Arasta

Külliyenin batısında, Şehzadebaşı (Direklerarası) Caddesi üzerinde yer almaktadır. Nedîm, dîvânında arasta için kaleme aldığı kasidenin tarih beyiti şöyledir:³³

27 Seyyid Vehbî’nin kaleme aldığı kitabenin tam metni için bkz. Dikmen, 1991, 416.

28 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, 81.

29 Bkz. Altınay, 2010, 13-32; Aktepe, 1958, 150-152; Aktepe, 1993, 441-443; Uzunçarşılı, 1988, 204-210; Özcan, 1993, 189-192.

30 Altınay, 2005, 3.; Altınay, 2010, 128, dipnot:63.

31 Eyice, 1993, 445.

32 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, 82.

33 Kitabenin tam metni için bkz. Gölpınarlı, 1951, 198-199.

“Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmâmın...Yapan bu cârsûyu cûd-ı İbrâhîm Pâşâ'dır 1141/1728-1729”. Damat İbrâhim Paşa'ya ait H.1141/M.1729 tarihli vakfiyede, arasta hakkında “külliye'nin dershanesi karşısında ve eski odalar tarafında bulunan 45 dükkân ile dershaneye muttasıl yeni yapılmış 37 dükkân...” denilmektedir.³⁴ Arasta, külliye'nin inşasından 9 yıl sonra M.1728-1729 yılında gelir getirmesi amacıyla inşa edilmiştir.

Cadde boyunca kuzey-güney doğrultuda karşılıklı olarak sıralanmış tonozlu dükkânlardan ve bu dükkânların önünde direkler üzerine bindirilen revaklardan oluşan arastadan günümüze pek bir şey kalmamıştır (Fotoğraf 10). İlk inşasında dârülhadis tarafında otuz yedi, yolun karşısında Eski Odalar Kışlası tarafında 45 dükkânın bulunduğunu vakfiyeden anlamaktayız. Külliye'nin karşı tarafındaki dükkânlar ve revaklar, XIX. yüzyılda; dârülhadise bitişik dükkânların çoğu ise XX. yüzyılda yıkılmıştır.³⁵ Günümüzde külliye tarafındaki dükkânların yedi tanesi mevcuttur. Revaklı caddelerin kökeninde, Antik Yunan şehirlerindeki STOA vardır. İstanbul'daki Osmanlı dönemi ticari yapılarında Arasta ve bedestenlerde revaklı mimari uygulanmıştır. Bir sokağın üstü kapatılarak elde edilen arasta mimarisinden farklı olarak, bu yapıda, açık bir sokak anlayışının uygulanmasının Osmanlı dönemi için yenilikçi olduğu söylenebilir.

2. Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Külliyesi

2.1. Tarihçe

Damat İbrâhim Paşa'nın memleketini ihya çabalarının merkezini teşkil eden külliye'nin yapımı için dönemin baş mimarı Kayserili Mehmet Ağa görevlendirilmiştir. Mehmet Ağa öncelikle Gebze ve Eskişehir'de daha önceki dönemlerde yapılan vezir camileri incelemiştir. Külliye'nin yapımı için gerekli olan paranın, malzemenin ve insan gücünün temini sağlamak amacıyla Kayseri, Kırşehir, Konya, Niğde, Sivas ve Aksaray kadılarına defalarca hükümler gönderilmiştir. Gerekli tüm hazırlıkların yapılmasından sonra, inşaat işleri hızlandırılmış ve külliye kısa bir sürede tamamlanmıştır. Damat İbrâhim Paşa'nın, baştan beri titiz takibi bu sürecin sorunsuz ve hızlı bir şekilde yönetilmesine imkân sağlamıştır. Çalışmaların bitiminde, yapıların tarihlerini düşmeleri için İstanbul'da bir yarışma düzenlenmiş ve Nedîm, Seyyid Vehbî gibi ünlü şairler tarafından her bir yapıya kitabeler yazılmıştır. Neticede; Anadolu'nun ortasında meydana getirilen bu gösterişli külliye Muşkara'yı köy olmaktan çıkartıp bir şehir görünümüne kavuşmasını sağlamıştır. Bu nedenledir ki Karaman valisine, Niğde sancağı mutasarrıfına ve Konya kadısına hükümler yazılarak Muşkara'nın isminin artık yeni şehir anlamına gelen “Nevşehir” olarak değiştirildiği belirtilmiştir.³⁶

Nevşehir Kalesi'nin eteklerinde, şehre hâkim bir tepe üzerinde inşa edilen külliye bünyesinde cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, çeşme, han ve hamam yapıları bulunmaktadır (Çizim 2). Yapıların üzerindeki kitabeler, külliye'nin inşasının

34 Aktepe, 1960, 155-156.

35 Eyice, 1993, 445; Kuban, 1994, 549.

36 Altınay, 2005, 33-53.

H.1140/M.1727-1728 yılında bitirildiğini göstermektedir. Külliye yapılarına sonradan H.1142/M.1729-1730 yılında bir han eklenmiştir.³⁷ Çalışmaların bitiminde yapıların tarihlerini düşmeleri için İstanbul'da bir yarışma düzenlenmiş ve Nedîm, Seyyid Vehbî ve Raşid gibi dönemin ünlü şairleri ve tarihçileri tarafından her bir yapıya kitabeler yazılmıştır.³⁸

İbrâhim Paşa'ya ait H.1140-1141/M.1728-1729 tarihli vakfiyeler³⁹, külliye inşaa giderleri için hangi mülklerin vakfedildiğini ve görevlilere verilecek maaşlar hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir⁴⁰. Damat İbrâhim Paşa, hanımı Fatma Sultan ile birlikte H.1132/M.1720 yılında Şehzadebaşı'nda yaptırdığı külliye'den 9 yıl sonra vakfiyesini düzenlettirmiştir. Muhtemelen vakfiyenin düzenlenmesi için memleketinde inşaa ettirdiği söz konusu külliye inşasının bitmesini beklemiştir. Bina emniğine önceleri İsmet Ağazâde Seyyid Mustafa sonra Osman Ağa tayin edilmiştir. Ancak Osman Ağa inşaat esnasında vefat edince yerine Mustafa Ağa bina emini olarak vazifelendirilmiştir. İbrâhim Paşa, İstanbul'daki saray ve yalılarını yaptırdığı Serkiz Kalfa'yı Nevşehir'e göndermiş, yapımı tamamlanan binaları kontrol etmesini ve mimar Mehmet Ağa için bir ev inşaa etmesini istemiştir. İnşaatın başına gönderdiği yeğeni Mehmet Bey için de ayrıca bir ev yaptırılmıştır. Külliye inşaa edileceği yer olarak Muşkara'nın aşağı tarafında, İbrâhim Paşa tarafından zamanında tamir ettirilen Çifte Han'ın yanındaki harman yeri uygun görülmüştür. Bu arsanın uygun bir yerine cami ve diğer binaların yerleştirilmesi istenmiştir.⁴¹ Damat İbrâhim Paşa'nın memleketini ihya projesinin merkezinde yer alan

37 Külliye'deki kitabelerin tam metinleri için bkz. Altınay, 2005, 35-50; Gölpinarlı, 1951, 185-189; Bilge, 1966, 51-68; Aktuğ, 1992, 83-108; Dinleyen, 2008, 98-99.

38 Altınay, 2005, 34.

39 M. Aktepe'nin yayımladığı vakfiyelerde İbrâhim Paşa'nın Nevşehir ve İstanbul'da inşaa ettirdiği külliye ile hayır eserlerine vakfedilen mülkleri şu şekilde sıralanmıştır: "III. Ahmet'in kendisine temlik ettiği Muşkara köyü ve tevabii; Ahlat köyüne bağlı Uchisarı, Murdar Sahrınç mezresinin Muşkara mukataasına dahil kısmı; İstanbul'da Dâye-hatun mahallesinde, Hacı Ömer Beşe, Hacı Hicazlı, Rahikî-zâde Ali Ağa ve Kiler-kâtibi Mustafa Efendi'ye âid evler ile Molla Mehmed bahçesinin çevirmiş olduğu, bir tarafı yol olan arsa üzerinde yaptırdığı 27 dükkânlı çarşı; Kasımpaşa'da arsalar ve 49 dükkânlı bir çarşı; İzmir'de 11 sabunhane, taşhan, mahzen, salhane, mumhane, ağıl, kahvehane, dükkânlar, fırın, yahudhane; Antakya'da Zeytuniye Köyü civarında dut bahçeleri." Damat İbrâhim Paşa'nın yukarıda geçen mülklerinin yanında III. Ahmet tarafından kendisine mülk olarak verilen başka yerler de bulunmaktaydı. Bkz. Aktepe, 1963, 17-26; Aktepe, 1960, 149-160.

40 H.1141/M.1729 tarihli vakfiyede külliye camisinin vâizi, imamı, hatibi, şeyhül-kurra, müezzinleri ve minare kandilisci; vakıf kitaplarını muhafaza edecek kütübhane memuruna verilecek maaşlar sıralanmıştır. Ayrıca camide kullanılacak balmumları, kandiller, süpürge ve sünger gibi malzemelerin miktarı ve ayrılan para hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. Sıbyan Mektebi'ne tayin edilecek muallimin, mektep halifesinin, hattatın ve talebelerin her birine verilecek maaşlar belirtilmiştir. Bunların yanı sıra cami ve mektebin bakım ve onarım işleriyle meşgul kişilere; hamam görevlilerine; çeşme ve suyollarında görevli hizmetlileri ödenecek paralar vakfiye'deki diğer bilgiler arasındadır. Bkz. Aktepe, 1960, 153-154.

41 Altınay, 2005, 34.

külliye, döneminin en geniş kapsamlı külliyesidir. Külliye içerisindeki her bir binanın yapım süreci titizlikle takip edilmiş inşaatın hızla bitirilmesi sağlanmıştır.

2.2. Genel Yerleşim Düzeni

Külliye yapıları, eğimli bir arazi üzerine üç farklı kotta inşa edilmiştir. Yapıların planlanması ve araziye yerleşimi, külliyenin organik bütünlüğünü sağlayacak şekildedir. En üstte; cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret ve iki çeşme yer almaktadır. Cami kuzey-güney doğrultulu, genişçe bir avlu içerisine yerleştirilmiştir. Medrese, sıbyan mektebi ve imaret ise caminin karşısında yer alırlar. Külliye'deki iki çeşmeden biri cami avlu duvarının güneybatısında, diğeri iki grup arasından geçen caddenin güney ucunda inşa edilmiştir (Fotoğraf 12). Cami ile diğer yapı grubunun arasından geçen yol, kuzeybatıda kırılarak aşağıya doğru devam etmektedir. Caminin bulunduğu arsa, engebesiz ve düzgün yapısıyla inşaata uygundur. Caddenin karşısındaki kısım daha düzensizdir. Bu taraftaki üç yapının batısından, kuzeyden güneye doğru arsayı daraltan bir yol geçmektedir. Böylelikle medresenin inşa alanı en uçtaki sıbyan mektebine göre daha elverişli olmuştur. Batıdan geçen yolun, külliyenin yerleşim düzenini sekteye uğratmaması için her üç yapının içerisine üçgen avluların eklendiği görülmektedir.⁴²

Hamam, en üstteki yapı grubunun kuzeyinde, daha aşağı kotta, eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. En aşağıda ise cami avlusunun kuzeydoğu köşesine denk gelen arazi üzerine diğer binalardan daha sonra yapılan han bulunmaktadır.

2.3. Cami

Külliye yapılarını ikiye bölen caddenin doğu kanadında, dikdörtgen bir avlunun ortasında yer almaktadır (Fotoğraf 13). Caminin inşa tarihini gösteren iki kitabe mevcuttur. Avlunun pahlanmış kuzeybatı köşesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeyi, Şair Nedîm kaleme almıştır. Kitabenin tarih beyiti şöyledir: “Dedi bu mısra' ile târîh-i itmâmın Nedîm...Kıldı İbrâhîm Pâşâ câmi-i enver binâ 1140/1727-1728.” Cami cümle kapısı üzerindeki kitabe ise Seyyid Vehbî'nin eseridir. Tarih beyitinde “Bu beytullâhî İbrâhîm Pâşâ bî-bedel yaptı...Harrahu el-'abbu'l-müznip el-fakîr Velîyüddin gafîre lehu 1140/1727-1728.” yazmaktadır. Kitabelerden caminin H.1140/M.1727 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Cami avlusuna güneybatı, batı ve kuzeybatıda bulunan üç kapıyla giriş sağlanmıştır. Kesme taş örgülü avlu istinat duvarları kuzeyden güneye kademeli olarak yükseltilmiştir. Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir avlunun merkezinde yer alan kare planlı cami içten tromplarla dıştan sekizgen kasnakla geçilen bir kubbeyle örtülmüştür. Mihrap, ana küttleden güneye doğru çıkıntı yapan tonoz örtülü, dikdörtgen eyvan içerisine alınmıştır. Harime girişi kuzey cephenin ortasındaki eyvan tarzı taçkapıyla sağlanmıştır. Harimin üzerini örten kubbe, dört cepheye ikişer adet yerleştirilmiş sekiz gömme sütun üzerine bindirilmiştir. İç mekân, dört sıra halinde düzenlenmiş pencerelerle aydınlatılmıştır. Beden duvarlarında iki sıra, tromp seviyesinde bir sıra ve kubbe eteğinde

42 Aktuğ, 1992, 14.

bir sıra pencere bulunur. En alttakiler hariç pencereler sivri kemerlidir (Fotoğraf 14). Harimin güneyindeki eyvanın ortasında, beşgen mihrap bulunmaktadır. Minber, harimin güneybatısında bulunur. Mermer malzemeli minberin giriş kapısında, stilize bitkisel kompozisyonlar görülmektedir. Yan cepheleri, aynalıkların ortasındaki birer gülbezek motifi haricinde sade tutulmuştur. Süpürgeliklerde, her iki cephede de karşılıklı yedişer niş bulunur. Dilimli kemerli nişlerin kuzeydeki ikişer tanesinde dönemin karakteristik bezeme unsurları olan vazodan çıkan çiçek süslemeleri görülmektedir. (Çizim 4). Harimin kuzeyinde, beş bölmeli son cemaat yeri revağı bulunur. Altı mermer sütun tarafından taşınan beş eşit kubbeyle örtülü revak üç yönden kurşun kaplı ahşap bir çatıyla çevrelenmiştir. Kemerlerde kırmızı ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimlerinden meydana gelen renkli taş işçiliği görülmektedir. Caminin kuzey cephesinde giriş kapısının iki yanında birer mihrabiye nişi; batısında ise bir mükebbire bulunmaktadır. Cephelerde beden duvarlarını dışarıdan destekleyen payandalar ve kubbeyi çevreleyen narin ağırlık kuleleri düşey etkinin hissedilmesini sağlamıştır.⁴³ Caminin minaresi, harimin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Tek şerefeli, poligonal gövdeli minare kesme taştan inşa edilmiştir. Caminin inşa tarihinden daha geç bir dönemi işaret eden bu süslemeler, 19. yüzyılda eklenmiş olmalıdır. Şadırvan, caminin kuzeyinde yer almaktadır. Onikigen planlı su haznesinin üzeri, sekiz mermer sütun tarafından taşınan kurşun kaplı bir kubbeyle örtülmüştür. Mermer hazne sivri bir külahla örtülmüştür. Haznenin üzerine örten baldakenin kemerlerinde, renkli taş işçiliği görülür. Kubbenin iç yüzeyinde ise harimdeki kalem işi süslemelerle benzer özellik gösteren kompozisyonlara yer verilmiştir. Caminin inşasında yöreye özgü sarı kesme taşlar kullanılmıştır.

2.4. Medrese

Külliye yapılarını ikiye bölen caddenin batı kanadında, üçlü yapı grubunun en kuzeyinde yer almaktadır (Fotoğraf 16). Medresenin inşa tarihini gösteren iki kitabe mevcuttur. Avlu giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeyi Seyyid Vehbî kaleme almıştır. Kitabenin tarih beyiti şöyledir: Sezâ altun kalemlerle yazsalar tarihin ey Vehbî...Bu vâlâ medrese icad-ı İbrâhîm Pâşâdır 1139/1726-1727.” Başoda (kütüphane) giriş kapısı üzerindeki kitabe ise Nedîm’in eseridir. Tarih beyitinde “Nedîmâ harf-menkûtiyle tahrir etti tarihin...Bu beytû'l-kütub-i ‘âli tarh-ı İbrâhîm Pâşâdır. 1139/1726-1727” yazılıdır. Kitabelerden medresenin H.1139/M.1726-1727 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Damat İbrâhim Paşa'ya ait H.1141/M.1729 tarihli vakfiyede; medrese hizmetlilerine, vakıf kitaplarını muhafaza edecek kütüphane memuruna verilecek maaşlar ayrıntılı bir biçimde sıralanmıştır.⁴⁴ Vakfiyede yer alan bilgiler paşanın kütüphane ile ne denli alakadar olduğunu ortaya koymaktadır.

Medrese, batısından geçen yolun kesintiye uğratılmaması için iki avlulu bir düzende inşa edilmiştir. Esas bölüm kareye yakın dikdörtgen bir avlu ve bu avlunun dört cephesi boyunca sıralanmış mekânlardan oluşmaktadır. Medrese başodası, avlunun kuzeybatı köşesine konumlandırılmıştır. Öğrenci hücrelerine göre daha büyük tutulan bu

43 Kuran, 1971, 243.

44 Bkz. Aktepe, 1960, 153-154.

mekân aynı zamanda kütüphane olarak da inşa edilmiştir. Avlu, dört cepheden kubbeli revaklarla çevrenmiştir. Birinci avlunun batı cephesindeki kapıdan geçilen ikinci avluda tuvaletler bulunur. Medresenin başodasının aynı zamanda kütüphane olarak inşa edilmiş olması, Damat İbrâhim Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki külliyesinde de karşımıza çıkan bir uygulamadır.⁴⁵ Dış tarafta ve avlu cephelerinde bulunan zarif kuş evleri dikkat çekmektedir. Birer yapı maketi şeklinde tasarlanmış olan kuş evlerinin tasarımları 18. yüzyılın başından itibaren yaygınlaşan sanat anlayışıyla bağlantılıdır. İstanbul'daki çağdaş yapılardan Üsküdar Yeni Valide Camii (1708-1710) cephelerinde de benzer özelliklerde sayıca daha fazla kuş evi yapıldığı görülmektedir.⁴⁶ Medresedeki süslemeler, büyük oranda başoda (kütüphane) mekânında yoğunlaşmıştır. Kütüphanenin iç kısmında kubbeye geçişler ve kubbe yüzeyinde klasik üslupta sıva üzerine kalem işi süslemelerle karşılaşılır. Cephelerde ise düşey dikdörtgen panolar içerisine alınmış lâle, gül, karanfil ve yıldız çiçeklerinin ağırlıkta olduğu natüralist kompozisyonlar ile aslı kandiller tasvir edilmiştir (Fotoğraf 17-Çizim 4,5). Dönem üslubunu en iyi yansıtan bezemeler arasındaki bu kalem işi süslemeler Damat İbrâhim Paşa'nın İstanbul'dan getirdiği sanatçılar tarafından yapılmıştır.⁴⁷

2.5. İmaret

Külliye yapılarını ikiye bölen caddenin batı kanadında, üçlü yapı grubunun ortasında yer almaktadır. İmaretin inşa kitabesi avlu kapısının üzerinde bulunur. Seyyid Vehbî tarafından kaleme alınan kitabenin tarih mısraları şöyledir: “Harf-ı mankut ile bu matla’ı tarih itdim...Olıcak yümn û sâ’detle binâsı tetmim...Bu ‘imaretdede çıkar nimet-i elvan-ı ‘amîm...Oldu her sofrası bir mâide-i İbrâhim 1139/1726-1727.”

İbrâhim Paşa tarafından H.1139/M.1726-1727 yılında külliyedeki diğer binalar ile birlikte inşa edilen imaret, batısından geçen yolun yapısına uygun olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda daralan bir düzene sahiptir. İmaret ve sıbyan mektebi aynı avluyu paylaşmaktadır. Yapının avlusuna giriş caddeye bakan doğu cephesi üzerine açılan sade bir kapıyla sağlanmıştır. Avlunun kuzeyinde bir mutfak ve iki oda; güneyinde kayaya oyulmuş depo ve batısında tuvalet mekânları yer almaktadır. Güneybatı köşeye yakın bir konumda ise sıbyan mektebine geçişi sağlayan bir açıklık bulunur.⁴⁸

45 Damat İbrâhim Paşa İstanbul'da kitap satan esnafta bulunan bazı değerli eserlerin yurtdışına çıkarılmasını yasaklamış ve kitapların İstanbul ve Nevşehir'de inşa ettirdiği kütüphanelere gönderilmesini istemiştir. Kendi kitaplığından 187 değerli el yazmasını Nevşehir'deki bu kütüphanesine bağışlamıştır. Kütüphanedeki kitap sayısı zamanla artarak medresede okuyan öğrencilerin ve yöre halkının ihtiyacını karşılayan bir kaynak konumuna gelmiştir. Bkz. Atılğan, 2008, 59. Ayrıca bu kitaplarının yanında büyük boy üç kuran, minyatürlü “Külliyyat-ı Sadi” ve Hafız Osman hattı bir “Şifa-i Şerif” kütüphane koleksiyonunda yer alan eserler arasındadır. Bkz. Mülayim, 1996, 129.

46 Barışta, 1999, 476-479.

47 Selçuk Mülayim kütüphanedeki kalem işi süslemelerin Kütahyalı Halil adlı bir usta tarafından yapıldığını söylemektedir. Bkz. Mülayim, 1996, 129.

48 Ekiz, 2006, 53; Aktuğ, 1992, 96-98.

2.6. Sıbyan Mektebi

Külliyeye yapılarını ikiye bölen caddenin batı kanadında, üçlü yapı grubunun en güneyinde yer almaktadır. Sıbyan mektebinin inşa kitabesi avlu kapısının üzerinde yer almaktadır. Seyyid Vehbî tarafından kaleme alınan kitabenin tarih mısraları şöyledir: “Vehbî-i bende du’â idüb didi tarihini...Cûd-ı İbrâhim Paşa yaptı ve nev mektebi 1139/1726-1727.” Damat İbrâhim Paşa’ya ait H.1141/M.1729 tarihli vakfiyede mektebe tayin edilecek muallimin, mektep halifesinin, hattatın ve talebelerin her birine verilecek maaşlar sıralanmıştır. Bunların yanı sıra mektebin onarım ve bakım işlerinin neler olduğu ve bu işlerle meşgul hizmetlilere ödenecek paralar vakfiyedeki diğer bilgiler arasındadır.⁴⁹

Sıbyan mektebi, aynı cephede sıralanan diğer yapılar gibi kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda daralan bir düzene sahiptir. Yapının avlu tarafında merdivenli bir girişi bulunmaktadır. Üçgenin en ucunda yer alması dolayısıyla konumlandırıldığı arsa oldukça daralmıştır. Ayrıca mektebin inşa edildiği alan güneybatıya doğru yükseldiğinden dersane ile avlu zemini arasında bir kot farklı meydana gelmiştir.

2.7. Hamam

Külliyenin en üstteki yapı grubunun kuzeyinde, daha aşağıdaki kotta, eğilimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir (Fotoğraf 19). Şair Nedîm tarafından kaleme alınan kitabesine göre H.1140/M.1727-1728 yılında inşa edilmiştir. Kitabenin tarih mısraları şöyledir: “Eyledim çün vakti itmamın Nedîmâ dan sûal...Böyle iki mısra’-ı târîh ile verdi cevab...Cûd-ı İbrâhim Paşa kerem idüb bazarını 1140...Buldı bu hamam ile bu şehri zîbâ âb ü tâb 1140.” Yapıda, Damat İbrâhim Paşa’nın Nevşehir’deki eski hamamına ait başka bir kitabe daha mevcuttur. Külliye H.1141/M.1729 tarihli vakfiyesinde hamam görevlilerine, çeşme ve suyollarında görevli hizmetlilere dair bilgiler bulunmaktadır.⁵⁰

Eğilimli bir arsa üzerine, kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda sıralanmış soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden meydana gelen yapı tek hamam düzeninde inşa edilmiştir. Sıcaklık haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tiptedir. Hamamın girişi güneydoğu cephede yer almaktadır. Hamamın inşasında yöreye özgü renkte düzgün kesme taşlar kullanılmıştır.

2.8. Han

Külliyeye yapılarından en aşağı kotta yer alan han, cami avlusunun kuzeydoğu köşesine denk gelen bölümde büyük oranda kayaya oyularak inşa edilmiştir (Fotoğraf 20). Günümüzde mevcut olmayan inşa kitabesini Ahmet Refik yayımlamıştır. Şair Raşid tarafından kaleme alınan kitabenin tarih mısraları şöyledir: “Görenler didiler menkût ile tarihini Râşid...Bu han çarşu Nevşehir’i abâd eyledi hakkâ 1142/1729-1730.” Kitabesine göre Damat İbrâhim Paşa tarafından külliye içindeki diğer yapılardan daha sonra H.1142/M.1729-1730 yılında inşa ettirildiği anlaşılan han ilk halini kısmen koruyarak günümüze gelebilmiştir.

49 Bkz. Aktepe, 1960, 153-154.

50 Aktepe, 1960, 153-154.

Hanın girişi kuzeybatıda bulunur. Sivri kemerli dört açıklıkla dışarı yönelen bu cephe dışarıdan görülebilen tek bölümdür. Esas itibariyle iki bölümden meydana gelen hanın iç kısımları kayaya oyulan düzensiz mekânlar şeklinde bir düzene sahiptir. Bu kısımların külliyenin inşasından daha önceleri de mevcut olduğu ve hanın inşasında yararlandığı ifade edilmektedir.⁵¹ Bu yaklaşım doğrudur. Zira Nevşehir'in bulunduğu coğrafyada eskiden beri kayaların oyularak kullanıldığı görülmektedir. Hanın günümüzdeki mevcut durumuna bakıldığında orijinal dokusunu belirli ölçüde kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Refik, Damat İbrâhim Paşa'nın buraya "İstanbul hanları gibi yirmi-otuz odadan oluşan bir kargir han yapılmasını istediğini" söylemektedir.⁵² Nevşehir'i ticaret merkezi yapmak isteyen paşa muhtemelen külliyesine yakışır özelliklerde bir han inşa ettirmişti.

2.9. Çeşmeler

Damat İbrâhim Paşa Külliyesi dâhilinde iki çeşme bulunmaktadır. Bunlardan biri cami avlusunun güney duvarının batı ucunda; diğeri cami ile diğer yapı gurubu arasından geçen caddenin güney ucunda inşa edilmiştir. Bu çeşmenin inşa kitabesi mevcuttur. Dönem şairlerinden Seyyid Vehbî tarafından kaleme alınan mermer kitabenin tarih mısraları şöyledir: "Âbı geldikte içenler didiler tarihini...Dehre İbrâhim Paşa zezemi kıldı sebîl 1139/1726-1727." İlk çeşmenin kitabelik kısmı boştur. Ancak külliyedeki diğer yapılar ile birlikte inşa edilmiş olması muhtemeldir. Damat İbrâhim Paşa'ya ait H.1141/M.1729 tarihli vakfiyede külliyedeki çeşmeler dâhil olmak üzere Muşkara ile Ürgüp'deki çeşmelerin bakımı ve suyollarının korucularına ödenecek maaşlar sıralanmıştır.⁵³ İbrâhim Paşa Şehzadebaşı'ndaki külliyesinde olduğu gibi burada da su yapılarına ve suyollarına önem vermiş; bakımları ve onarımları için gerekli tedbirleri almıştır.⁵⁴ Külliyedeki her iki çeşme de tek cepheli, sivri kemerli yapılarıyla klasik üslupta inşa edilmişlerdir.

51 "Nevşehir-Ürgüp dolaylarında jeolojik imkânlardan yararlanılarak kaya içine oyularak yapılmış pek çok bina vardır. Bu odaların külliye yapılmadan önce mevcut olduğunu ve kervansaray yapılırken kompozisyon içine alındığını sanıyoruz. Kervansarayın cami avlusuna 30 derecelik bir açığı yapar biçimde tertiplenmesinde bu odaların mevcudiyeti rol oynamış olsa gerektir..." Kuran, 1971, 245.

52 Ahmet Refik Altınay han ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "İbrâhim Paşa Nevşehir'in bir ticaret merkezi haline gelmesini de istiyordu. Yeğen Mehmed Bey ile Nevşehir kadısına bir hüküm gönderdi. 'Nevşehir'in de bir ticaret merkezi haline gelmesi gerektiğinden' bahsetti. Bunun için -İstanbul hanları gibi yirmi otuz odadan oluşan küçük bir kargir han- yapılması kararlaştırıldı. Tüccar, mal ve eşyasını bu handa koruyacaktı. Bunlardan başka, şehrin ticarî bir nitelik kazanmasına katkıda bulunacak hususların İstanbul'a iletilmesi ve hanın yapılacağı yerin tespit edilmesi emredildi. Hanın inşaatı kısa sürede tamamlandı. Han on iki-on beş odadan oluşuyordu. İçindeki dükkânlarda abacı, astarcı, çıkacı; odalarında kumaşçı, içerideki dükkânlarda da kuyumcu esnafı oturacaktı. Payas'tan gelen tüccarlar doğruca bu hana incekler, başka yere gitmeyeceklerdi. Handa oturan tüccar arasında ortaya çıkan davalara han zabiti müdahale edecek, mütesellim, voyvoda, yeniçeri serdari, sipahi ve silahdar kethüdaları karışmayacaklardı." Bkz. Altınay, 2005, 47-48.

53 Bkz. Aktepe, 1960, 153-154.

54 İbrâhim Paşa Muşkara'ya getirilecek su için Boynu İncelü mukataası emini Seyyid Derviş Mehmed Ağa'yı mübaşir olarak ta'yin etmiştir. Bu vesileyle su Ballı Kaya altından isal edildi ve çeşmelerin yanında bir farklı yapılar da inşa edildi. Bkz. Erdoğan,1962, 72.

3. Karşılaştırma ve Değerlendirme

Damat İbrâhim Paşa sadece yaşadığı dönemde değil, Osmanlı Devleti tarihinde görev yapmış sadrazamlar içerisinde en etkin banilerden birisidir. Başta İstanbul ve Nevşehir olmak üzere farklı merkezlerdeki imar faaliyetleri, 17. yüzyılın sonlarına doğru durgunlaşan Osmanlı mimarisine yeni bir soluk getirmiştir. 18. yüzyılın başlarında, III. Ahmet ile birlikte başkentteki yapı inşasında bir hareketliliğin olduğu gözükmemektedir. Ancak bu hareketliliğin yaygınlık kazanması Damat İbrâhim Paşa ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Başkentte yeni yeni filizlenen sanat anlayışının ilk ürünleri büyük külliyelerden ziyade orta ölçekli yapı toplulukları ve münferit eserlerdir. Özellikle sivil mimari örnekleri ön plana çıkmaktadır. III. Ahmet'in validesi adına M.1710 yılında Üsküdar'da inşa ettirdiği külliye, dönemin en geniş kapsamlı külliyelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'daki vezir ve paşa külliyesi ise genel itibariyle bir medrese etrafında gelişen ya da bir medrese ile caminin aynı avluyu paylaştığı yapılardan müteşekkildir.

Damat İbrâhim Paşa'nın, hanımı Fatma Sultan ile birlikte Şehzadebaşı'nda inşa ettirdiği külliyenin en yaratıcı bölümlerinden birisi avlunun kuzey cephesidir. Mescid (dershane) ve kütüphane mekânları, avlunun iki köşesine simetrik bir düzenle yerleştirilmiş ve birbirlerine girişi de içine alan bir revak düzenlemesiyle bağlanmıştır. Bu düzenleme İstanbul mimarisindeki en güzel avlu girişlerinden birisi olarak yorumlanmaktadır⁵⁵. Gerçekten de bu yerleşim modeliyle birlikte mütevazı ölçülerde binaların uyumundan göze hitap eden bir uyum yakalanmıştır. Köşelerde konumlandırılan kare mekânların arasındaki alanın, bir giriş eyvanı gibi avluya açılması geleneksel şemalara atıf yapan bir aklın ürünüdür. Külliye arsasının mümkün olduğunca verimli kullanılması ve binaların bir bütünlük arz edecek şekilde yerleştirilmeleri, Mimar Sinan'ın inşa ettiği orta ölçekli vezir külliyelerinde görmeye alıştığımız uygulamalar arasındadır. Külliyenin mimarı olması muhtemel Kayserili Mehmed Ağa'nın, kendinden önceki ustalar tarafından denenilen yerleşim modellerini analiz ettiği ve kendi çağına uygun bir düzenle uyguladığı görülmektedir. Külliye 9 yıl sonra dâhil edilen arasta, bir sokağın üstü kapatılarak elde edilen arasta mimarisinden farklı olarak ele alınmasıyla farklılık arz etmektedir. Bu yapıda, açık bir sokak anlayışının uygulanmasının Osmanlı dönemi için yenilikçi olduğu söylenebilir. Bu uygulama ile birlikte sonraki yüzyılda meşhur olan "Direklerarası" dükkânlarının temeli atılmıştır. Bu düzenlemenin kökeninde, Antik Yunan şehirlerindeki STOA vardır. Şehrin en işlek caddelerinin birisi üzerinde gerçekleştirilen bu düzenlemenin izlerinin bir kısmı 19. yüzyılda büyük çoğunluğu ise 20. yüzyılın başlarında ne yazık ki ortadan kaldırılmıştır. Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin sebil, çeşme ve hazire ile birlikte cadde ile kurulan ilişkisi 18. yüzyıl külliyelerinde gördüğümüz yeniliklerdendir. Söz konusu uygulamın benzeri on yıl önce Üsküdar Yeni Valide Külliyesi (1710)'nde karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyılın ortalarına doğru ise bu uygulamanın arttığı görülmektedir.⁵⁶

55 Kuban, 1994, 549.

56 Bkz. Papila, 2000, 160-162.

Lâle Devri imar faaliyetlerinin merkezini, kent dekorasyonu ve çevre düzenlemeleri teşkil etmektedir. Şehzadebaşı Caddesi'ndeki bu düzenleme ile dönemin karakterine uygun bir tavır ortaya konulmuştur. Külliye birimlerinden mescid, çeşme, sebil ve haziredeki mezar taşlarındaki süslemeler Lâle Devri'nin karakteristik üslûbuna uygundur. Çeşitli formlarda vazolardan çıkan lâle, gül ve karanfillerden müteşekkil kompozisyonların benzerleri Üsküdar Valide Sultan Camii (1710), Üsküdar Ahmediye Camii (1722), Topkapı III. Ahmet Çeşmesi (1728), Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi (1728) ve Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Camii (1728) gibi sayılarını çoğaltabileceğimiz çağdaş yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Lâle Devri yıllarında meşhur olan bu kompozisyonların daha önceleri de Osmanlı sanatında kullanıldığını eklemek gerekir.⁵⁷ III. Ahmet devrinin hemen sonrasında yapılan Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1732), Tophane I. Mahmud Çeşmesi (1732) ve Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732)'de söz konusu kompozisyonların daha yoğun bir biçimde cepheleri işlendiği görülmektedir.⁵⁸ İstanbul dışında sadece Lâle Devri yıllarında değil 18. yüzyılın ortalarına değin inşa edilen bir kısım yapıda benzer üslupta süslemelerle karşılaşmaktadır.⁵⁹

Damat İbrâhim Paşa'nın vakfiyeleri, baniliği hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Külliye'deki her bir yapının bakım ve hizmetleri için ayrı ayrı kalemler oluşturması dikkate değerdir. Bunların arasında kütüphane memurlarına ve mücellidine verilecek ücretlerin ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınması, bu birimlerin temizliği ve kandilleri için ayrılan ücretlerin tek tek sıralanması ayrıca önemlidir. Bu bilgiler İbrâhim Paşa'nın ilme verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Ayrıca vakfiyede, çeşme ile sebilin işleyişini takip edecek olanlar ile Süleymaniye suyolu ve kanallarının bakımına vazifelendirilenler hakkında bilgilere yer verilmesi paşanın külliyenin hayır yönü üzerinde de titizlikle durduğunu göstermektedir.

III. Ahmet'in hükümdarlık yıllarında, Damat İbrâhim Paşa'nın yaptırdığı külliyeler haricinde başkentte Çorlulu Ali Paşa (1707-1708), Beyazıt Kaptan İbrâhim Paşa (1708), Üsküdar Yeni Valide (1710) ve Üsküdar Ahmediye (1722); Anadolu'da Aydın Nasuh Paşa (1708), Afyon Yeni Camii (1711), Erzurum Gürcü Kapı (1717), Gaziantep Hüseyin Paşa (1719) ve Şanlıurfa Rızvaniye (1717) külliyesi inşa edilmiştir.⁶⁰ Gerek İstanbul gerekse Anadolu'nun farklı merkezlerinde dönemin önde gelen simaları tarafından gerçekleştirilen bu imar faaliyetlerinin Lâle Devri'nin hareketli yapısıyla değerlendirmesi gerekir. Başkentte ortaya çıkan yeni sanat anlayışı belirli ölçüde Anadolu'yu da etkilemiş, neticede Osmanlı bürokratları görev yaptıkları şehirlerde bu yapıya uygun bir takım hayır eserleri yaptırmışlardır. Damat İbrâhim Paşa'nın Nevşehir'deki külliyesi ise çağdaşlarının aranda genel yerleşim düzeni ve bünyesindeki yapıların fazlalığı ile ön plana çıkmaktadır.

57 Akar, 1969, 268.

58 Lâle Devri yıllarında bu çiçeğe olan ilgi artmıştır. Bu doğrultuda üretimi artan lale kitap sanatlarından mimari süslemeye kadar sanatın her dalında kendine yer bulmuştur. Bkz. İrepoğlu, 2017.

59 Uysal, 2021, 51-120; Uysal, 1988, 33-55.

60 Atak, 2014, 82-158; Canca, 1999.

Bilinçli bir inşa sürecinin neticesinde ortaya çıkan bu husus Damat İbrâhim Paşa'nın banılığı üzerine önemli ipuçları vermektedir. Damat İbrâhim Paşa'nın memleketini ihya çabalarının bir ürünü olan bu külliye özel uğraşlar neticesinde çağdaşlarından farklı bir anlayışla ele alınmıştır. Külliye'nin inşasından önce dönemin baş mimarı Kayserili Mehmed Ağa, Eskişehir ve Gebze'deki önceki dönemlere ait külliye'leri yerinde görmesi ve bir rapor hazırlaması için görevlendirilmiştir. İbrâhim Paşa'nın bu vazifelendirmede amacı yaptırmayı düşündüğü külliye'nin diğer sadrazam külliyelerinden bir eksiğinin olmamasıdır. Baş mimar da bu doğrultuda hareket etmiş ve dönemin genel eğilimi olan orta ölçekli bir külliye yerine klasik özellikler gösteren cami merkezli, geniş kapsamlı bir külliye inşa etmiştir. Arazinin elverdiği ölçülerde simetrik bir düzende ele alınan külliye yapılar mümkün olduğunca dik açılı bir anlayışla üç kademeli olarak yerleştirilmişlerdir. Eğimli bir arazinin dezavantajları böylelikle giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu uygulamanın benzerleri Mimar Sinan tarafından inşa edilen külliye'lerin bir kısmında da görülmektedir. Bunlar arasında Gebze Çoban Mustafa Paşa (1529) ve Süleymaniye (1557) külliye'leri yer almaktadır.⁶¹ Kayserili Mehmed Ağa'nın Gebze'deki gözlemlerinde Çoban Mustafa Paşa'nın külliyesini sadece yerleşim düzeni ve yapı ölçeğinde değil arazi yapısı ve topografik düzende de incelediği anlaşılmaktadır.

Külliye medresesinin dershane mekânı kitabesine göre aynı zamanda bir kütüphane olarak inşa edilmiştir. İbrâhim Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki külliyesinde de benzer bir uygulama söz konusudur. Her iki külliye'de de birer kütüphane yapısının bulunması dönemin sosyal yapısıyla alâkalıdır. 18. yüzyılın başında inşa edilen Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi'nde de bir kütüphaneye karşılanması bu eğilimin Lâle Devri öncesinde de var olduğunu göstermektedir. III. Ahmet ve Damat İbrâhim Paşa başta olmak üzere devrin önde gelen simaları tarafından bağımsız kütüphane yapılarının inşasına hız verildiği görülmektedir.

Külliye'nin inşasını İstanbul'dan getirilen mimar ve ustaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Damat İbrâhim Paşa'nın inşa sürecini titizlikle takip etmesi ve her bir soruna anında müdahale etmesi bu külliye'yi ne derecede önemsediyini gözler önüne serer. Yapıların süsleme programlarında bütünüyle bir başkent üslubu ve kalitesi görülür. Gerek klasik üslupta taş ve kalem işi süslemelerde gerekse dönemin karakterini yansıtan natüralist üslupta vazolu çiçekler kompozisyonları itinalı bir işçilikle işlenmiştir. Özellikle cami ve kütüphane bünyesindeki süslemelerde başkentteki sanat anlayışı daha net izlenir. Söz konusu kompozisyonların birçoğu sivil yapılarda uygulanmıştır. Başkentte dahi birkaç cami haricinde bu tarz süslemelerde pek karşılaşılmaz. Şehzadebaşı'ndaki külliye'nin camisinde belirli ölçüde yer verilen bu kompozisyonlar buradaki mekânlarda hem taş hem de kalem işi süsleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İbrâhim Paşa'nın memleketindeki eserlerinde başkentteki yapılara göre daha cesur hareket ettiğini göstermektedir.

Damat İbrâhim Paşa'nın memleketini ihya uğraşlarının merkezinde inşa ettirdiği külliye yer almaktadır. Küçük bir köy olan Muşkara'nın, büyüyüp gelişerek bir şehir

61 Aktuğ, 1989.

ölçeğine ulaşması ve neticede Nevşehir ismiyle anılmaya başlaması imar faaliyetlerinin sadece yapılar ölçeğinde olmadığını bize göstermektedir. İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa tarafından Babakale'de gerçekleştirilen imar faaliyetleri de benzer bir amaca yöneliktir.⁶² Aslında biz bu gelişmelerin ipuçlarını paşanın başkentteki uygulamalarında görmüştük. Kâğıthane çevresini yeni baştan düzenleyip çok kısa bir sürede İstanbul'un merkezine alternatif yaşam alanları oluşturması, Damat İbrâhim Paşa'nın başarılı bir şehir planlamacısı olduğunu göstermektedir. Muhtemelen aklında memleketiyle ilgili planlar hep vardı. Doğru zamanı bekledi ve merkezinde dönemin en geniş kapsamlı külliyesinin yer aldığı bir şehirle uğraşlarının meyvesini almış oldu.

Damat İbrâhim Paşa'nın Şehzadebaşı'nda ve Nevşehir'de inşa ettirdiği külliyelerin yapılış amaçları farklılıklar içerir. İstanbul'daki külliye eşi ile birlikte gerçekleştirdiği bir imar faaliyetinin sonucudur. Dönemin diğer külliyelerinde olduğu gibi orta ölçekli bir kuruluşa sahiptir. III. Ahmet'in Üsküdar'da validesi adına yaptırdığı külliyenin ister istemez gerisinde kalmıştır. Ancak yerleşim düzeni ve yenilikçi tasarımıyla "Lâle Devri"ni ifade eden imar ürünlerinin başında gelir. İbrâhim Paşa gerek yeni sadrazam olması gerekse III. Ahmet'in önüne geçecek bir imar faaliyeti içerisine girmemek istemesi hasebiyle söz konusu külliyenin yapımında biraz mütevazı davranmış olmalıdır. Nevşehir'deki külliyenin yapılış süreci ise tamamen farklıdır. Öncelikle İbrâhim Paşa artık kıdemli bir sadrazamdır. Osmanlı bürokrasisi içerisinde nüfuzu artmış ve III. Ahmet'in en yakınındaki isim olmuştur. Bunun yanı sıra memleketini yeni baştan imar etmek için hiçbir masraftan kaçınmamıştır. Son olarak söz konusu külliye İstanbul dışında inşa edilmiştir. Yani III. Ahmet ile karşılaştırılmasına vesile olacak bir durum da söz konusu değildir. Bu üç unsur birleştiğinde Damat İbrâhim Paşa belki de İstanbul'da yapmak isteyip de yapamadığı özelliklerde bir külliyenin inşasını memleketinde gerçekleştirmiştir.

Sonuç

Damat İbrâhim Paşa, zekâsı ve çok yönlü yapısıyla Osmanlı tarihinde iz bırakmış devlet adamlarından birisidir. Dönemin padişahı III. Ahmet ile birlikte gerçekleştirdiği yenilikler sadece Lâle Devri'ni değil Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılını etkilemiştir. 13 yıl süren sadrazamlığı boyunca sosyo-ekonomik, kültürel, askeri ve bilimsel alanlarda attığı hamleler belirli alanlarda değişimlerin meydana gelmesine vesile olmuştur. III. Ahmet'in kızıyla evlenmesi İbrâhim Paşa'nın hayatındaki dönüm noktasıdır. O günden sonra hükümdarın en yakınındaki isim olmuş ve aklındaki planları bir bir hayata geçirmiştir. Bunların başında İstanbul'un yeni baştan imarı gelir. Kendisinin başlattığı bu süreç o dönemde saray erkânı arasında âdeta bir moda haline gelmiştir. Aslında İbrâhim Paşa'nın etkin yılları, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar süren başarısız savaşlar neticesinde yorgun düştüğü döneme rastlar. Bu nedenle, bir taraftan başkentin çehresini değiştiren bu tür imar faaliyetleri gerçekleştirilirken bir taraftan da devletin her alanda kalkınmasına sağlayacak, ülkeye refah ve huzuru getirecek bir ortamında oluşturulması gerekmektedir.

62 Uysal, 2008, 115-148.

Damat İbrâhim Paşa'nın İstanbul ve Nevşehir'deki külliyesi yapılaş amaçları, inşa süreçleri, yerleşim düzenleri ve içerdikleri yapılar açısından Osmanlı sanatı içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Baninin yapı üzerindeki etkisini net bir şekilde hissedebildiğimiz örnekler arasında yer alan bu külliyesi dönemin sosyal yapısı içerisinde değerlendirmek gerekir. Lâle Devri'nin mimari ürünleri aslında o kısa ama hareketli yılların somutlaşmış yüzüdür. Damat İbrâhim Paşa'nın gerek bu külliyesi gerekse diğer eserleri bu çağın merkezinde yer alır.

İbrâhim Paşa'nın bu iki külliyesinde geleneksel üsluptan kopmadan yenilikçi bir tasarımın nasıl başarılı bir şekilde yapılabileceği görülmektedir. Külliyelerin düzenlerinde geçmiş kültürlerin kent dokularınının 18. yüzyıl Osmanlı şehrinde yansımalarını izlenebilmektedir. Paşanın hayırseverlik ve ilim hâmîliği yönleri bu imar faaliyetleriyle somutlaşmıştır.

Kanlı bir isyan neticesinde öldürülen İbrâhim Paşa'nın belki de yapmak istediği birçok şeye ömrü yetmemiştir. Ancak yaşamı süresince gerçekleştirdiği ıslahatlar ve günümüze miras bıraktığı eserleriyle Osmanlı tarihi içinde önemli bir yer teşkil ettiği söylenebilir.

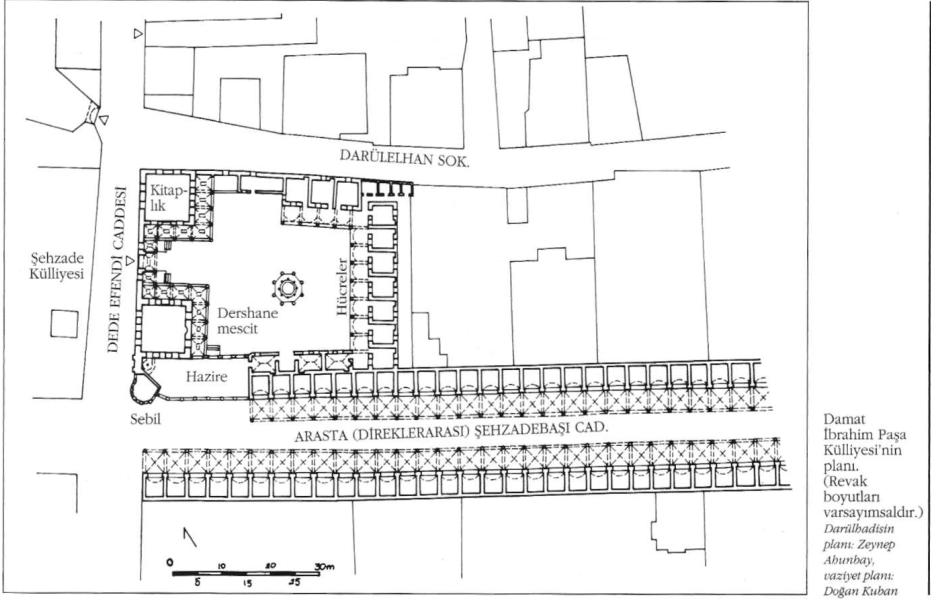
KAYNAKÇA

- Akar, A. (1969), Tezyini San'atlarımızda Vazo Motifleri. *Vakıflar Dergisi* (8), 267-273.
- Aktepe, M. (1958). *Patrona İsyanı 1730*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aktepe, M. (1960), Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa'ya Âid İki Vakfiye. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (11), 149-160.
- Aktepe, M. (1963), Damat İbrâhim Paşa Evkafına Dair Vesikalar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (8), 17-26.
- Aktepe, M. (1993). Damat İbrâhim Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, 441-443) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altınay, A. R. (2005). *Damat İbrâhim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir*. (E. Ş. Batmaz, B. Koç, Çev.) Ankara: Atölye Sanat Yayınları.
- Altınay, A. R. (2010). *Lâle Devri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aktuğ, İ. (1989). *Gezbe Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aktuğ, İ. (1992). *Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Külliyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altuntek, N.S. (1993), İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrâhim Müteferrika. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, X/1, 193-196.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarîsi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Atak, E. (2014). Anadolu'da Lâle Devri Mimarîsi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Atak, E. (2018). *Osmanlı Mimarîsinde Lâle Devri Üslubu (Anadolu'daki Yansımalar)*. *Turkish Studies*, (13/10), 57-86.
- Atılğan, O. (2008). Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Halk Kütüphanesi. *Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları*, (9), 59.
- Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Alî Sâti Efendi ve Süleymân Besîm Efendi. (2001). *Hadîkatü'l-Cevâmî'* İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar. (A. N. Galitekin, Haz.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Barışta, H. Ö. (1999). Osmanlı İmparatorluk Döneminden Kuş Evleri. *Osmanlı Ansiklopedisi* (C.10, 476-479) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Batur, A. (1986). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Ansiklopedisi*. (C.4, 1038-1061) İstanbul: İletişim Yayınları.

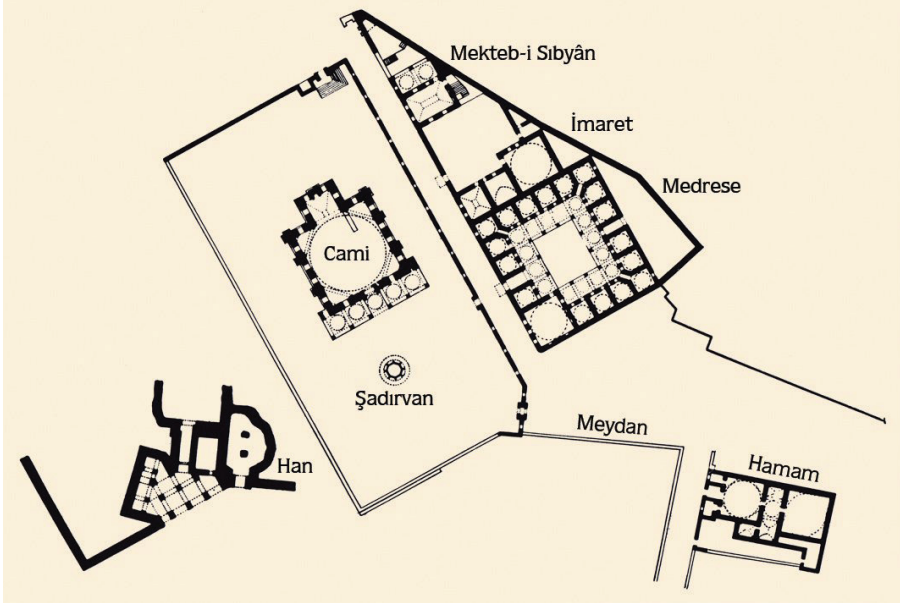
- Beydilli, K. (2015a). İstanbul'daki İlk Türk Matbaalarında Basılan Kitaplar, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (C.7, 555-571), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Beydilli, K. (2015b). İstanbul Matbaaları (1453-1839), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (C.7, 552-577), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Bilge, A. (1966). *Bazı Abideleri ve Kitabeleri İle Nevşehir ve Lâle Devri Tarihi*. Konya: Nazımbey Basımevi.
- Canca, G. E. (1999). Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1793-1730) (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cantay, G. (1999). Osmanlı Dönemi Külliyyeleri. *Osmanlı Ansiklopedisi* (C.10, 308-317) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cantay, G. (2002). *Osmanlı Külliyyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Cezar, M. (1998). Osmanlılarda 18. Yüzyıl Kültür ve Sanat Ortamı, *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı: Sempozyum Bildirileri (20-21 Mart 1997)*. 43-64, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları.
- Dikmen, H. (1991). Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dinleyen, M. (2008). *Sularımız ve Nevşehir Çeşmeleri*. Nevşehir: Nevşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Egemen, A. (1993). İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Ekiz, M. (2006). Nevşehir'de Türk Dönemi Mimari Eserleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, M. (1962). *Lâle Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı.
- Eyice, S. (1993). Damat İbrâhim Paşa Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, 444-445) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (2002). Batı Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı, *Türkler Ansiklopedisi*. C.15,284-309), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Gölpınarlı, A. (1951). *Nedim Divanı*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- İrepoğlu, Gül. (2017). *Lale Doğada, Tarihte, Sanatta*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (1982). *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kuban, D. (1994). Damat İbrâhim Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 4, 548) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Kuban, D. (2017). *Osmanlı mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kuran, A. (1971), Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye. *Vakıflar Dergisi* (9), 239-268.
- Kuyulu, İ. (1982). Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kütükoğlu, S. M. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mülayim, S. (1996). Nevşehir'de Türk Dönemi, *Nevşehir*, 125-146, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, A. (1993). Patrona İsyanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.34, 189-192) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztuna, Y. (1978). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* 5. Cild. İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- Papila, A. (2000). 18. Yüzyıl Osmanlı Külliyelerindeki Üslup Değişiklikleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli*. 2. Cild. (A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A.Z. İzgören, Haz.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1994). İbrâhim Paşa (Damat). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (C. 4, 126-127) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî* 3. Cild. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanışık, İ. H. (1943). İstanbul Çeşmeleri 1. Cild. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Uysal, A.O. (2021). Çanakkale'de Lâle Devri Yapıları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* (30), 51-120.

- Uysal, A.O. (2008). Kaymak Mustafa Paşa'nın Hatırası: Babakale. *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (29-30 Ağustos 2008)*, 115-148
Çanakkale: Aynalı Pazar Matbaası.
- Uysal, A.O. (1988). Bolvadin'de Bir Lâle Devri Eseri: Ağılönü Çeşmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (XXXII/1-2), 33-55.
- Uysal, Z. (2019a). Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmet Kütüphanesi'nin Alçı Bezemeleri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* (26), 331-376.
- Uysal, Z. (2019b). Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmet Kütüphanesi ve Çini Bezemeleri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (4/1), 71-100.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi* 5. Cild. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi.

Çiz. 1: Şehzadebaşı Damat İbrâhim Paşa Külliyesi Planı (Kuban, 1994)

Çiz. 2: Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Külliyesi (Kuran, 1971)

Çiz. 3: Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Camii Kadınlar Mahfili Tavan Süslemesi

Çiz. 4: Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Camii ve Kütüphane Süslemeleri

Çiz. 5: Neşehir Damat İbrâhim Paşa Camii ve Kütüphane Süslemeleri

Fot. 1: Şehzadebaşı Damat İbrâhim Paşa Külliyesi Batı Cephe

Fot. 2: Şehzadebaşı Damat İbrâhim Paşa Külliyesi Kuzey Cephe

Fot. 3: Şehzadebaşı Damat İbrâhim Paşa Külliyesi Avlu Kuzey Cephe

Fot. 4: Şehzadebaşı Damat İbrâhim Paşa Külliyesi Avlu Güney Cephe

Fot. 5: Mescid (Dershane Mekânı)

Fot. 6: Mescid Giriş Kapısındaki Vazolu Çiçek Kompozisyonları

Fot. 7: Sebil ve Çeşme

Fot. 8: Hazîre

Fot. 9: Hazîredeki Sandukalardan Bir Örnek

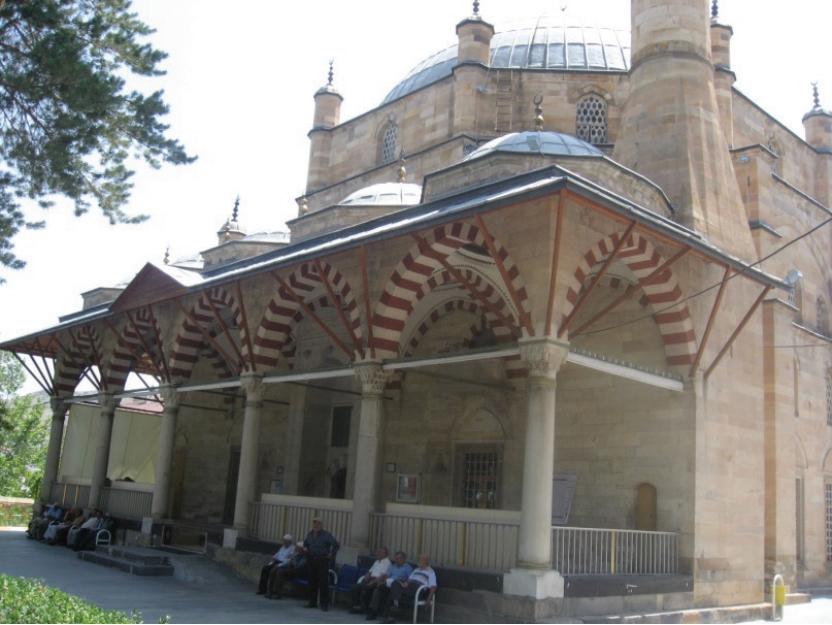
Fot. 10: Arastadan Günümüze Ulaşan Dükkânlar

Fot. 11: Nevşehir Damat İbrâhim Paşa Külliyesi

Fot. 12: Külliye Yapılarını İkiye Bölen Cadde

Fot. 13: Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa Camii Son Cemaat Yeri

Fot. 14: Harim

Fot. 15: Kadınlar Mahfili Tavanı

Fot. 16: Medrese

Fot. 17: Kütüphane

Fot. 18: İmaret Kayaya Oyulan Depo (V.G.M. Arşivinden)

Fot. 19: Hamam

Fot. 20: Han

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | *Ege University, Faculty of Letters*
Sanat Tarihi Dergisi | ***Journal of Art History***
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 31, Sayı: 2, Ekim 2022 | *Volume: 31, Issue: 2, October 2022*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Semra DAŞÇI, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizajpaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

[İnternet Sayfası \(Açık Erişim\)](#) | [İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

